

УДК 371.11

Майя Пащенко,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ВИКОРИСТАННЯ АКТИВНИХ ФОРМ ТА МЕТОДІВ ВИКЛАДАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

У статті обґрунтовано сутність та зміст організації активної пізнавальної діяльності студентів у вищій педагогічній школі. Представлено сучасні вимоги до професійної підготовки майбутніх учителів у контексті активізації їх пізнавальної діяльності. Доведено доцільність застосування активних форм та методів навчання у процесі викладання педагогічних дисциплін. Визначено та охарактеризовано методи активного викладання педагогічних дисциплін. Виокремлено власні рекомендації щодо використання дидактичних ігор у підготовці майбутніх учителів.

Ключові слова: активізація пізнавальної діяльності студентів, форми і методи активного викладання педагогічних дисциплін, дидактична гра, підготовка майбутніх учителів.

В статье обоснована сущность и содержание организации активной познавательной деятельности студентов в высшей педагогической школе. Представлены современные требования к профессиональной подготовке будущих учителей в контексте активизации их познавательной деятельности. Доказана целесообразность применения активных форм и методов обучения в процессе преподавания педагогических дисциплин. Определены и охарактеризованы методы активного обучения педагогических дисциплин. Выделены собственные рекомендации по использованию дидактических игр в подготовке будущих учителей.

Ключевые слова: активизация познавательной деятельности студентов, формы и методы активного обучения педагогических дисциплин, дидактическая игра, подготовка будущих учителей.

The essence and content of organization the active cognitive activity of students in higher educational school are explained in the article. Modern requirements for future teachers training in the context of activation of their cognitive activity are presented. The expediency of usage the active forms and teaching methods in the process of teaching the pedagogical subjects is proved. The experience of application the active forms of organization the teaching and

cognitive activity of future teachers during their professional training are given. Methods of active teaching the pedagogical subjects are defined and characterized. Own recommendations on the use of didactic games in future teachers training were determined. Based on the analysis of educational literature and own pedagogical experience it was suggested to use in teaching pedagogical subjects such didactic games as «Pedagogical hockey», «Pedagogical vocabulary», «Blitz-Tournament», «Pedagogical dispute», «Journey», «Experts», etc. We offer detailed recommendations for every didactic game.

***Key words:** activation of students' cognitive activity, methods of active teaching the pedagogical subjects, didactic game, future teachers training.*

Постановка проблеми. Модернізація сучасної системи освіти, що відбувається у нашій державі під впливом процесів євроінтеграції та демократизації усіх сфер життя, зумовлює переосмислення цінностей освіти, подолання консерватизму й стереотипів педагогічного мислення. Це суттєво впливає на підвищення вимог до професійного рівня майбутніх педагогів. Зокрема, націлює фахівців професійної освіти на формування ініціативної, самостійної, мобільної, наділеної творчим мисленням особистості майбутнього вчителя. Інтенсивно проводяться пошуки ефективних методів та засобів розв'язання поставлених завдань удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців у сфері освіти.

Особлива роль у цьому процесі належить педагогічним дисциплінами, адже, як зазначає Г. Васянович, сьогодні «педагогіка як наука не лише на Європейському континенті, а й в усьому світі зазнає сутнісних трансформацій, вона репрезентує найцікавіші результати соціальної гуманістики, культури. Водночас, вона допомагає молодим людям знайти відповідь на питання сенсу життя, можливості розвитку і діяльності в умовах складного глобалізованого світу» [2, с. 189].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Саме тому, сьогодні зростає кількість вітчизняних та зарубіжних досліджень, що розкривають основи удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів у процесі викладання педагогічних дисциплін (О. Антонова, Г. Васянович, С. Вітвицька, В. Гриньова, О. Коберник та ін.), а також застосування сучасних методів організації активної взаємодії в умовах вищого педагогічного навчального закладу (Т. Бондарєва, Г. Дудчак, Г. Коберник, О. Комар, І. Осадченко, О. Ярошинська та ін.).

Метою статті є аналіз сучасного бачення сутності та змісту організації активної пізнавальної діяльності у вищій школі та виокремлення рекомендації щодо використання активних форм та методів викладання педагогічних дисциплін у підготовці майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливу роль в освітньому процесі професійної підготовки відіграє активність студентів.

Як зазначали психологи (В. Давидов, Л. Занков, Д. Ельконін та ін.), формування знань йде тим успішніше, чим вище активність тих, кого навчають, і це призводить не тільки до кращого розуміння, запам'ятовування, зберігання і відновлення нової інформації, але й виробляє вміння застосовувати отриманні знання на практиці.

Суть теорії активності навчання полягає в тому, що пізнанням є діяльність, направлена на опанування предметного світу. Вступаючи в контакти з предметами зовнішнього світу, людина пізнає їх і збагачується практичним досвідом як пізнання світу (навчання і самонавчання), так і дії на нього. Пізнавальна діяльність людини проходить в умовах активно-випереджального сприйняття і відображення оточуючого світу, рішення різного роду проблемних ситуацій, без чого поставлена мета не може бути досягнута.

Під активністю студентів варто розуміти ступінь заглиблення ними в предмет діяльності: готовність виконувати навчальні завдання, намагання діяти самостійно, витягувати необхідну наукову інформацію з різних джерел, розширювати пізнавальні інтереси. Головна мета активізації, на думку Т. Бондарєвої, – формування активності студентів, підвищення якості навчального процесу, який спрямований на засвоєння емоційно-ціннісного досвіду, забезпечення адаптації особистості до соціального оточення, а також сприяння самореалізації та розкриттю професійного потенціалу особистості [1].

Активна пізнавальна діяльність майбутніх педагогів це, перш за все, інтелектуальна робота, направлена на формування нових знань, які отримані на основі використання власного досвіду, співставлення, аналізу і синтезу фактів, побудові висновків і узагальнень у процесі їх професійної підготовки. Найбільша активність студентів досягається тоді, коли навчання за своїм характером наближається до дослідного процесу, а освітнє середовище створюється за рахунок підвищеного інтересу до предмету, який вивчається.

Відповідно до сучасних вимог до професійної освіти процес професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема педагогів, повинен:

- по-перше, бути імітацією професійного середовища майбутніх педагогів, тобто практико-орієнтованим;
- по-друге, містити в собі конкретну мету і проблеми діяльності, що створюють ситуації розвитку особистості кожного студента;
- по-третє, забезпечувати формування у майбутніх педагогів здатності вирішувати практичні задачі, змінювати та покращувати той предметний світ, в якому вони живуть і працюють.

Активне навчання повністю відповідає цим вимогам. В його основі лежить принцип безпосередньої участі, який зобов'язує викладача зробити кожного студента учасником навчально-виховного процесу який шукає шляхи та способи вирішення проблем. Активні форми та методи навчання

дозволяють формувати знання, уміння й навички шляхом залучення слухачів в активну навчально-пізнавальну діяльність.

Водночас відомо, що до процесів творчості належать несвідомі дії, зокрема, інтуїція, свідомо діяльність і натхнення як своєрідне «перекладання» з несвідомої сфери у свідомість уже готового висновку. Тобто, творча діяльність включає гіпотезу, план, дію. Заданий алгоритм надає мінімальну можливість для самостійного пошуку нетривіальних способів засвоєння знань. Це зовсім неприпустимо у відношенні до способів формування педагогічних умінь у майбутніх учителів.

Отже, використання форм професійної підготовки, що активізують пізнавальну діяльність, творчість, закономірно веде до застосування методів активного навчання. До них відносимо такі форми роботи: проблемна лекція, лекція-дискусія, лекція з використанням елементів мозкової атаки, лекція-диспут, лекція з програванням конкретних педагогічних ситуацій, лекція з використанням ТЗН для зворотного зв'язку, лекція-провокація, лекція з запланованими помилками, лекція візуалізація, лекція «у двох» та ін.; практичне заняття практико-орієнтованого характеру, імітаційні заняття, конкурс, олімпіада тощо.

Специфіка активізації пізнавальної діяльності студентів у процесі викладання педагогічних дисциплін полягає в тому, що мислення і поведінка студентів примусово активізується, спілкування студентів з викладачем і один з одним відбувається на високому рівні мотивації, емоційності і творчості, формування у студентів педагогічних умінь відбувається в обмежені строки. Форми активної взаємодії підтримують у студентів творче напруження, діловий азарт, позитивне збудження, емоційність, зацікавленість. Таке навчання нікого не за лишає байдужим, значно підвищується культура спілкування, поглиблюється потяг до взаємодії з людьми в різних ситуаціях, інтенсивно формуються організаційні навички.

Так, проблемному викладу матеріалу з педагогічних дисциплін сприяють лекція-дискусія, лекція з використанням елементів мозкової атаки (особливо на етапі формування нових понять), лекція з програванням конкретних педагогічних ситуацій, лекція з використанням ТЗН для зворотного зв'язку, лекція-провокація, лекція з запланованими помилками, лекція візуалізація, бінарна лекція та ін. Для активізації творчої діяльності студентів у процесі викладання педагогічних дисциплін можна використовувати імітаційні заняття, зокрема аналіз конкретних педагогічних ситуацій, практичне заняття практико-орієнтованого характеру, круглі столи та ін.

Ефективність вузівської лекції у процесі викладання педагогічних дисциплін, на думку Г. Дудчак, значною мірою залежить від дотримання основних вимог до її змісту та методики проведення (сучасний науковий рівень і насичена інформативність, переконлива аргументація, доступна і

зрозуміла мова, емоційність, чітка структура і логіка, наявність яскравих прикладів, наукових доказів, обґрунтувань, фактів), а також від активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, що забезпечує тісний зв'язок теорії з практикою, розвиток нестандартного стилю мислення, створення атмосфери співробітництва, розвиток навичок спілкування [3, с. 75].

Л. Кайдалова та Н. Щокіна виокремлюють як особливу форму активізації навчально-пізнавальної діяльності бінарну лекцію. Проте, визначаючи її переваги у вищій школі, педагоги зазначають про низку проблем, що утруднюють її широке впровадження у навчальний процес:

– зміна форми проведення лекції, а саме наявність двох викладачів, є незвичною для студентів – створює для них певні психологічні проблеми, тому їх необхідно готувати до такої форми лекції заздалегідь;

– традиційна форма проведення лекції привчила студентів «ковтати» інформацію, а тут вони повинні самостійно обирати рішення й обґрунтовувати свою позицію, що потребує певної підготовки;

– суттєвою проблемою може стати й недостатній інтерес студентів до обговорюваних питань лекції і, як наслідок, зниження її динаміки. У такій ситуації складно очікувати активного сприйняття навчального матеріалу, а тим більше участі магістрантів в його обговоренні;

– великого значення набуває рівень сформованості акторських, комунікативних, експресивних, сугестивних та інших умінь та навичок викладачів, їх психологічна сумісність. Володіти аудиторією, керувати ситуацією, тримати її під контролем – запорука ефективності бінарної лекції [4, с. 66].

Вважаємо, що використання бінарної лекції є одним із ефективних шляхів не лише підвищення активності студентів, але й удосконалення професіоналізму викладачів. У процесі викладання педагогічних дисциплін доречно залучати до викладання бінарної лекції вчителів-загальноосвітніх закладів з метою цілісного представлення теоретичних та практичних аспектів організації навчального-виховного процесу.

У науковій літературі, згідно класифікації Є. Голанта, О. Пометун та Г. Фрейман поділяють методи навчання на пасивні (умовно-пасивні), активні та інтерактивні.

О. Комар зазначає: «Якщо мова йде про активні методи, учні стають «суб'єктами» навчання, виконують творчі завдання, беруть участь у діалозі з учителем. Такі методи пов'язані з виконанням творчих завдань (часто вдома), питаннями від учня до вчителя і вчителя до учня (діалог), розвивають творче мислення» [5]. Сутність інтерактивних методів, на думку дослідниці, у тому, що навчання відбувається шляхом взаємодії всіх тих, хто навчається і навчає. Це навчання у взаємодії та співпраці, в якому і вчитель, і учні є суб'єктами навчання. Основний принцип інтеракції: постійна взаємодія учнів між собою, їх співпраця, спілкування, співробітництво, на відміну від активних та «пасивних» методів, коли

спілкування відбувається між учнями і вчителем [5].

Активними методами викладання педагогічних дисциплін, ми вважаємо методи професійної підготовки, які дозволяють інтенсифікувати процес розуміння, засвоєння, творче застосування знань при розв'язуванні практичних завдань. Їх сутність полягає в тому, що студент отримує необхідні знання шляхом вивчення й аналізу різних джерел інформації та практичного виконання майбутніх професійних завдань.

Вважаємо, що інтерактивні методи навчання можуть входити до групи активних, оскільки вони мають також ознаки методу активного навчання: мета – засвоєння змісту освіти, єдність викладання й учіння, тобто бінарність навчання і активний характер способу засвоєння, направленою на кожний елемент змісту освіти.

Поняття «методи активного навчання» розповсюджується на достатньо велику групу прийомів і способів проведення теоретичних і практичних занять. Це, наприклад, аналіз конкретних ситуацій, рішення проблемних задач, евристична бесіда, метод клініки, метод лабіринту, розігрування ролей, драматизація, дидактична й ділова гра тощо. Вибір будь-якого методу активного навчання залежить від конкретних завдань навчання, специфіки навчального процесу, підготовки викладача і студентів.

На основі власного досвіду, викладання педагогічних дисциплін пропонує узагальнення щодо використання дидактичних ігор у програмі підготовки майбутнього вчителя.

Включення студентів в рольові та ділові ігри, імітаційне моделювання педагогічних ситуацій, дає змогу шляхом активної взаємодії між студентами приймати рішення, засвоювати конкретні професійні уміння. Крім того, ділова гра сприяє створенню невимушеної, неформальної обстановки на заняттях, відвертих, доброзичливих і довірливих стосунків між студентами та викладачами. Це в деякій мірі формує у майбутніх вчителів вміння спілкуватися з учнями.

Рольові ігри найбільш ефективно можна використовувати при засвоєнні таких тем, де виникає багато дискусійних питань, при розв'язанні яких з'являється можливість співставляти альтернативні думки.

Більш цікаво проходить гра, коли в хід її ввести «катастрофу» – незаплановану, несподівану, невідому для учасників гри обставину, чи учасника з важливими матеріалами, фактами, іншими елементами випадковості, що знімає вигляд «розіграного по нотах» спектаклю, змушує швидко зорієнтуватися, підключити свої знання та вміння з інших галузей знань, часто провокує учасників гри висловлювати те, що вони не змогли б розповісти в інших умовах, «розкріпає» свідомість. Цьому сприяє емоційно-заразлива атмосфера інтелектуального і морального суперництва в ході гри. Зрозуміло, що «катастрофи» плануються, продумуються, аналізуються, підбираються викладачами завчасно.

Методичне забезпечення гри (структурна схема, об'єкт імітацій,

комплект ролей, правила гри, система оцінювання тощо) сприяє чіткому її проведенню, активізує пізнавальну діяльність студентів, формує необхідні для педагога професійні якості.

Можна організувати обговорення фахового підручника, яке проводиться у формі імпровізованого засідання конкурсної комісії.

Студентська група поділяється на бригади, кожна з яких виконує роль авторського колективу окремого шкільного підручника. Під час обговорення «авторський колектив» ознайомлює присутніх з структурою «свого» підручника, демонструє прийоми роботи з ним на різних етапах уроку, показує можливість його використання в складі різних методів навчання. Решта студентів в цей час виконують роль опонентів. Після презентації підручника вони задають «авторам» запитання, оцінюють методичний апарат, систему орієнтування підручника, висловлюють зауваження і пропозиції щодо його покращення. Потім надається слово іншому «авторському» колективу. Відбувається ознайомлення з наступним підручником і його обговорення.

Звичайно, не слід чекати від студентів дійсно глибокого аналізу підручника, але таке опрацювання допоможе їм краще познайомитись з побудовою підручника, його методичним апаратом і ефективніше використовувати в роботі з класом.

На основі аналізу навчально-методичної літератури та власного педагогічного досвіду пропонуємо використовувати у процесі викладання педагогічних дисциплін такі дидактичні ігри:

– «Педагогічний хокей». Група ділиться на дві команди, готуються питання один до одного. Починають «нападаючі». «Захисники» суперників повинні відповідати. Якщо «захисник» відповідає, то «гол» відбито, якщо ні, то питання іде до «воротаря», а якщо і воротар не відповідає – команді зараховується гол.

– Гра «Педагогічний лексикон» складається із кількох етапів: а) заповнення педагогічних кросвордів мінігрупами по черзі; б) «Що? Де? Коли?», де мікрогрупа отримує картку з газетною статтею і має назвати педагогічні терміни, за допомогою яких можна зробити повідомлення на занятті; в) «Бліц-турнір», де потрібно дати вірне визначення педтермінів, їх походження.

– «Педсуперечка» – вміння відстояти свій погляд на поставлену проблему. Обговорення актуальних питань організації навчально-виховної діяльності у школі, на основі дотримання правил ведення дискусії.

– «Подорож» у різні країни і століття, де треба вірно відтворити дух часу і розуміння проблем, концепцій, напрямків.

– «Знавці», суть якої полягає в тому, щоб забезпечити ефективність засвоєння знань з педагогічних дисциплін на основі змагання.

Пропонуємо детальні рекомендації щодо проведення даної дидактичної гри. Навчальна група ділиться на команди, які вибирають своїх капітанів,

мають свої назви і емблеми. На першому занятті виявляється команда «знавців». На наступному занятті команда «знавців» виступає в ролі суддів. Вона готує з викладачем питання наступного туру для інших команд і оцінює їх відповіді.

Команді, яка виграє наступний тур, надається право вступити в боротьбу за місце за столом «знавців» в бліц-змаганні. Команди задають по три питання один одному. Час для обдумування відповідей 2 хвилини. Відповіді оцінює викладач разом з капітанами інших команд. Переможець сідає за стіл «знавців».

В кінці півріччя або року підбиваються підсумки змагань між командами. За результатами визначаються оцінки, заліки. В ході практичних занять, зокрема ігрових, викладач не повинен робити вигляд, що все знає, так як це гальмує ініціативу студента. Він не повинен викликати діалог на себе, тому що заняття, як правило, перетворюються в звичайне опитування. Об'єктом критики повинна бути ідея, а не людина, що висунула цю ідею. При цьому потрібно пам'ятати, що критика має позитивну сторону (виявляються недоліки) і негативну (гальмуються вільні висловлювання оригінальних думок).

Важливо пам'ятати, що колективна ігрова діяльність передбачає розв'язування організаторських задач, які характеризуються рядом специфічних елементів: ознайомлення з правилами і нормами гри; підбір і розподіл учасників; організація допомоги в процесі гри; контроль за діями учасників; встановлення зв'язку між ними; знаходження найбільш оптимального варіанту виконання поставлених задач; інструктаж під час пауз тощо.

Ефективність дидактичних ігор в системі професійної підготовки майбутніх педагогів може бути забезпечена, на нашу думку, за таких умов:

- 1) позитивних соціальних установках студентів у сфері спілкування;
- 2) усвідомленні і переживанні ними суперечності між досягнутим і професійно необхідним рівнем культури педагогічного спілкування;
- 3) оптимальному співвідношенню і взаємозв'язку рольових ігор з іншими методами, засобами і формами підготовки студентів до педагогічного спілкування;
- 4) системному підборі педагогічних ситуацій для програвання, що виступають моделями майбутньої діяльності;
- 5) дотриманні процесуальних аспектів рольових ігор;
- б) методично доцільному керівництві з боку викладача.

Як бачимо, презентовані вимоги можна поділити на чотири взаємопов'язані групи: а) вимоги до навчального процесу в цілому; б) вимоги до самих рольових ігор як методу навчання; в) вимоги до студента як суб'єкта діяльності; г) вимоги до керівника-викладача.

Перераховані вище умови сформульовані в самому загальному вигляді. Кожна з них має свої підструктури, нижчі рівні. Наприклад,

системний вибір ситуацій-моделей для програвання можливий лише за таких умов: вибір ситуацій за певними критеріями; відповідна обробка ситуацій, тобто надання їх вигляду, прийнятого для програвання; класифікація ситуацій і формування їх в систему ролевих ігор.

Отже, реалізація запропонованих дидактичних ігор в їх оптимальному поєднанні з іншими методами професійної підготовки сприяє формуванню умінь застосовувати знання у нестандартних ситуаціях, знаходити оригінальні способи вирішення проблем, використовувати інтуїцію як складову частину творчості.

Висновки і перспективи. Професійна підготовка майбутніх учителів стає подібною, за основними характеристиками, до реальної майбутньої педагогічної дійсності, якщо студенти залучені до активної пізнавальної діяльності на основі завдань професійної підготовки. Система форм та методів викладання педагогічних дисциплін має широкий спектр активних способів взаємодії. Особливу роль серед активних методів навчання відіграють дидактичні ігри з педагогічних дисциплін. Вони не лише сприяють активізації інтересу, підвищенню мотивації, але формують практичні уміння й навички майбутньої професійної діяльності, способи розв'язання конкретних педагогічних задач. Подальші наукові розвідки, на нашу думку, варто спрямувати на дослідження можливостей бінарних методів у підвищенні ефективності викладання педагогічних дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондарєва Т. Активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів у системі ступеневої вищої освіти [Електронний ресурс] / Тетяна Бондарєва // *Нова педагогічна думка*. – 2013. – № 1.1. – Режим доступу до журналу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npd_2013_1_19.pdf /
2. Васянович Г. П. Педагогіка і психологія / Григорій Петрович Васянович // Г. Васянович. *Вибрані твори: в 5-ти т.* – Т. 4: *Збірник наукових праць*. – Львів : Сполом, 2010. – 512 с.
3. Дудчак Г. Активізація навчально-пізнавальної діяльності майбутніх учителів початкових класів під час лекційних занять з педагогіки / Г. Дудчак // *Педагогічний дискурс*. – 2015. – Вип. 19. – С. 74–77.
4. Кайдалова Л. Г. Шляхи активізації начально-пізнавальної діяльності магістрантів спеціальності «Педагогіка вищої школи» під час лекційного викладання / Л. Г. Кайдалова, Н. Б. Щокіна // *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*, 2009. – № 7. – С. 64–66.
5. Комар О. Інтерактивні методи навчання в сучасній дидактиці [Електронний ресурс] / Ольга Комар. – Режим доступу: <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/handle/6789/374>.